

1 of 2

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
БЪЛГАРСКИ НАЦИОНАЛЕН КОМИТЕТ НА СЛАВИСТИТЕ

СЛАВЯНСКА ФИЛОЛОГИЯ

ДОКЛАДИ И СТАТИИ
ЗА XI МЕЖДУНАРОДЕН КОНГРЕС
НА СЛАВИСТИТЕ

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
БЪЛГАРСКИ НАЦИОНАЛЕН КОМИТЕТ НА СЛАВИСТИТЕ

СЛАВЯНСКА ФИЛОЛОГИЯ

ТОМ 21

ИЗДАТЕЛСТВО НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

СОФИЯ • 1993

ФЛОРЕНТИНА БАДАЛАНОВА

АПОКРИФЕН ТЕКСТ И ФОЛКЛОРЕН КОНТЕКСТ

(Или „МИТАРСТВА“ и „ПРЕВЪПЛЪЩЕНИЯ“
на „ЕПИСТОЛИЯ ЗА НЕДЕЛЯТА“)

„Този, който хвърля камък, има власт над него само докато не го е хвърлил — но не и след това!“ — е казал навремето Аристотел. Същото твърди народът ни за „речената дума“ — веднъж произнесена, тя вече е „хвърлен камък“ и поема свой път, независим и различен от пътя на този, който я е промълвил.

Такава е и съдбата на ръкописите. Веднъж излезли изпод перото на автора, те заживяват сами по себе си и сами за себе си — неподвластни на волята на своя създател; те са част от неговия живот дотолкова, доколкото и той е част от техния — с това отношението на взаимна зависимост между тях се изчерпва. Текстът на творбата има своя съдба и свои сътешни митарства и превъплъщения — и това е съдба самостоятелна, независима и различна от орисията на нейния автор (макар и изконно подвластна нему — но само в началото на пътя! — докато ръката стиска все още камъка или избира посоката, в която ще понечи да го запрати).

Такава — самостоятелна и независима, подобна на летежа на хвърления камък, е и съдбата на апокрифа „Епистолия за неделата“¹, кръстен от любородния български книжовник дамаскинар „Камък падна от небето“².

В рамките на предпазливата догадка бих си позволила да предположа, че този надслов има дълбок културен контекст и многопластов символен подтекст; неговите корени само привидно лежат в повърхностния, „собствено повествователен“ текст на апокрифа. Подвеждаща би била констатацията, че българското (и по-точно побългареното) заглавие на въпросната творба цели единствено да резюмира и да поднесе в лаконична форма многословното и разгърнато съобщение за сакралната същина на епистолията като „камък, който висеще над Божия престол; бе чуден и много страшен във въздуха, не бе възможно никому да го хване, защото бе силен и тежък . . . ; патриархът го разтвори, видя и намери в него написани тез думи: „На вас казвам, чуйте, братя, и разберете, синове човешки, пратих ви послание . . . “³

¹ За произхода и разпространението на апокрифната творба „Епистолия за неделата“ вж. коментарните бележки и посочената в тях литература по въпроса в подготвения от Д. Петканова т. 1 от поредицата „Стара българска литература“ — „Апокрифи“ (С., 1982, 396—398), както и: Schmitzke-Beloeg, M. Ein Beitrag zur Apokryphenforschung „Epistolija o nedele“. — Slavistische Studien zum X. Internationalen Slavistenkongreß in Sofia 1988 (Hrsg. von R. Olesch und H. Rothe), 1988, Köln/Wien: Böhlau, 543—567.

² Петканова-Тотева, Д. Дамаскините в българската литература. С., 1965, 121—122.

³ Стара българска литература. Т. 1. Апокрифи, с. 265.

Надсловът „Камък падна от небето“ не описва събитието, превърнало се в център на апокрифното повествование, а назава и означава това събитие като чудо — личба и знамение, низходящо до грешната земя. Струва ми се, че подобен надслов е не само в пряка връзка, но е и провокиран от редица библейски формули, свързани със символиката на образа на Месията. За да не бъда голословна, ще се позова на тълкуването, което предлага протосингелът на Неврокопска митрополия — архимандрит Партеней, на символиката на образа на „тайнствения камък“ от „Пророчеството на Данаил“ (срв. Дан. 2:34; 2:45) в прение с представители на православното сектантско общество „Доброя самарянин“ през 1943 г. Той пояснява: „пророк Данаил няколко пъти поменава, че „този камък не го е ръка съборила“. И макар да не казва за него нищо повече, Църквата винаги е виждала в този вехтозаветен образ пророчество за безмъжното раждане на Спасителя Христа. В този смисъл той е използван нашироко в църковната поезия: „Камень нерукосъчный от несъкомыя горы тебѣ, Дѣво, краеугольный отсъчеся Христосъ!“ (често срещан девети ирмос в ежедневните църковни канони, глас IV); „Тя величаем, Богородице, вопиюще: Ты еси гора, от неяже неизглаголано отсъчеся камень и врата адови сокруши!“ (опустителен Богородичен „на конец утренни“, глас IV, сряда и петък). Още по-добре е използвано това пророчество на Даниила в неговата годишна църковна служба (17 декември): „Гору видел еси Данииле священнѣйше, едину пречистую приснодѣву отроковицу, из неяже отсъчеся камень краеугольный и лесть сокруши всю!“; или „Камень Тя без руки отсъченъ, Слове, от горы зритъ Дѣвы Богородицы Данииль пророкъ, вызывая и воспѣвая Твое рождество!“⁴

Съзнателно се позовах на репликата на архимандрит Партеней вместо на текстологичната или културологичната реконструкция. Обстоятелството и пространно обяснение на протосингела на Неврокопската митрополия от 1943 г. съм необходимостта от ретроспективен анализ на старозаветни и новозаветни текстове с оглед на символиката на образа на Месията, както и от проспективни размисли по повод тяхното разпространение и жизненост в „культурното пространство“ на българския християнин. Очевидно е, че кръгът символични образи камък — Месия — слово — камък функционира като формообразуващо ядро в контекста на цитирани от православния пастир словесни конструкции; нещо повече — архимандрит Партеней разчита на несъмнената им „прозрачност“ за „духовното зрение“ на мирянина: Иисус е и Словото, и камъкът; камъкът е Слово и Месия; Словото е камък, то е и Спасителят. В контекста на подобни размисли надсловът „Камък падна от небето“ зазвучава с нови, „дълбинни“ значения, кръжащи около многолика, но единосъщна семантика.

Изкушавам се да напомня, че мотивът за непорочното зачатие (партеногенеза) в контекста на фолклорната култура често пъти се съотнася с мотива за зачатието от камък (петрогенеза). Особено ярко е съхранена тази връзка в корпуса героико-епически текстове, разпространени в Централна и Южна Азия⁵, в руските билини и в южнославянските,

⁴ Добросамарянство и православие. От Архимандрит Партеней, протосингел на Неврокопската митрополия. С., 1943, с. 67.

⁵ Трубецкой, Н. С. Кавказские параллели к фригийскому мифу о рождении из камня (земли). — В: Избранные труды по филологии. М., 1987, 346—350; Абаба, Л. К. Из мифологии абхазов. Сухуми, 1976, 74—85; Топоров, В. Н. Русск. Святогор: свое и чужое. К проблеме культурно-языковых контактов. — В: Славянское и балканское языкознание. М., 1983, с. 115; Бадаланова, Ф. Процесс циклизации героического эпоса восточных и южных славян в историческом становлении. Диссертация на соискание степени кандидата филологических наук. М., 1984, 50—53;

юнашки песни⁶. В тези текстове *камъкът* се интерпретира като една от възможните хипостази на културния герой — той е „оживял камък“ или „значенат“ („роден“) от камък. В някои райони на Тибет, Монголия, Гилубар-Сюме, Балтистан и пр. дори названията за „материнско лono“ и „скален процеп“ са идентични⁷. Тези „каменни проходи“ са били свързани с някои религиозни церемонии, символизиращи „възраждане“ или „прераждане“ (Wiedergeburt); участниците в тях се промушвали през каменното отвърстие, като се притискали плътно към стените му. Излизането от скалната „утроба“ символизирало начало на „нов“ живот. Подобни ритуални практики не са непознати на южните славяни. Най-ярък пример в това отношение е пещерата на св. Иван Рилски, маркираща „фолклорно-християнския“ център на „българския Йерусалим“ — свещеното пространство на Рилската обител. Скалният процеп над гроба на светията е своеобразен каменен храм-утроба: пропълзяващите през него миризи или погиват, като получават възмездие за греховете си, или пък излизат — опростени и чисти, за да започнат нов, праведен живот.

Показателно е, че подобно „прераждане“ се асоциира с пространството, белязано от присъствието на „светеца на България“ — св. Иван Рилски; а в контекста на класическия фолклорен етос тъкмо *светията* (редом с „юнака“, „царя“ и пр.) хипостазира една от възможните представи на етноса за „културен герой“. Неслучайно стъпките на „всеславянската слава“ — Крали Марко и неговите сподвижници или противници; на „царя Костадина“, Ивана-Шишмана и „Ясеня-царя“; на „светията на България“ — пустинножителя св. Иван Рилски — са белязали със следи по камъка границите на „нашата земя хубава“. Историческата „памет“ на народа се аргументира и илюстрира с тяхното вкаменено, непреходно присъствие; тези „стъпки“ са пространствените маркери за „обозначаване“, „осмисляне“ и „разгръщане“ на фолклорната история; те са зримите следи на текста на „простонародните хронисти“, разпяван и разказан по трапези и мегдани.

Така — на *камъка* „изписана“ и чрез слово въплътена — фолклорната памет отстоява културния идентитет на пространството.

За причастността на славянския културен ареал към подобен прочит на комплекса архаични културни универсалии, свързвщи образа на *Месията*, на героя — спасител и избавител, със символиката на *камъка*, убедително свидетелствуват множество словесни фолклорни текстове: редица южнославянски епически песни за деца-юнаци⁸, някои митически песни от типа „Слънчова женитба“⁹; някои варианти на руската билина за двубоя между богатира Иля Муромец и неразпознатия от него син¹⁰ и пр.

Heissig, W. Festgeburt (Petrogenese) und Bergkult. — Asiatische Forschungen. Bd. 73 (Fragen der Mongolischen Heldenichtung. T. 2. Vorträge des 3. Epensymposiums des Sonderforschungsbereichs, 12. Bonn, 1980). Hrsg. von W. Heissig, 1982. Otto Herasowitz. Wiesbaden, 16—36; Eliaade, M. Schmiede und Alchemisten. Stuttgart, 1980, 47—48.

⁶ Топоров, В. Н. Цит. съч., 89—126; Бадаланова, Ф. Цит. съч., 55—57, 102—103, 166—168.

⁷ Heissig, W. Цит. съч., 16—20.

⁸ Вж. прегледа на вариантите у Романски, С. Преглед на българските народни песни. — Известия на Семинара по Славянска филология, 2. С., 1929, с. 162; вж. също Сб. НУ, 57, зап. 204.

⁹ Избраната за невяста на Слънцето земна девойка е „родена от камък“.

¹⁰ На въпроса на Иля Муромец: „Ты с цього роду, да цього племени, / ты с цього отца, да цьей ты матери?“, победеният от него богатир отговоря: „Я от батушки синя моря, от камешка, / я от матушки Настаси Королевицьни.“ Този отговор е и ключовата фраза към развръзката — разпознаване на бащата и сина. Вж. варианта, публикуван в т. 2 на сб. „Материалы, собранные в Архангельской губернии летом 1901 г. А. В. Марковым, А. М. Масловым и Б. А. Богословским“ (М., 1908, с. 46).

Особено показателни за същината на фолклорната представа за „разграждащия камък“ (*petra genetrix*) у южните славяни са някои ритуални практики от Западна Стара планина, свързани с лекуването на безплодие. Универсалният „цяр за безчедна утроба“ е тъкмо парче камък, откършено от скалата, запратена (според местната легенда) от Крали Марко при единоборството му с Муса Кесаджия. Необходимото и достатъчно условие за постигането на желаната бременност е жената да обиколи „чудотворната камара“ (кръстена с показателното име „Марков камък“), да отломи камъче и да го изпие. Така зачатието на рожбата, наречена по-сетне Камен или Каменка, се превръща в демонстрация на оплодителната сила на *petra genetrix*.

Аналогична символика е залегнала и в записаната от М. Цепенков легенда „Света Богородица заченала от камък“¹¹, според чийто текст девицата Мария, „като метела“ черквата, „намерила едно камъче лъскаво и светливо, което много приличало на елмаз. За да не го изгуби, взела и го турила в устата си и намислила, като помете, тогави да иде да пита какво е това и чие е . . . Още като метела черквата, слязъл св. архангел Гавраил ненадейно от небото, и като отблизу познат с нея, потупал я изневерки с ръка и рекъл: „Марие, какво правиш тук и що си се тъй замислила? Радвай се!“ Света Богородица се стреснала от това и забравила камъчето, що било в устата, и го погълнала. От това хубаво камъче станало зачеването на Господа от Духа Светаго; от него и тя станала непразна и родила Господа.“

Както личи от приведения по-горе текст на легендата, кръгът символични образи *камък* — *Месия* — слово изпълнява отново формообразуваща функция. Подобен културен текстопораждащ механизъм се разгръща и в някои фолклорни творби от полския ареал. Съществуват гатанки, в които въпросът-описание разгръща синонимията „камък“ = „Месия“, като обиграва нейната несъмнена „прозрачност“: „*Narodził się Mesyjasz z kamienia, kole niego kosy, a na tą koronę*“¹²; „*Narodził się prorok z białego kamienia, nie był przy zegarze, wie która godzina*“¹³.

Показателно е, че и в двата случая отговорът „назовава“ емблемния за фолклорната култура образ на Христовото възкресение — петела. Фолклорната символика отново разчита на „очевидната“ му, „притчова“ връзка с образа на *родения от камък Месия*, като го съотнася и отпраща към познатия синонимичен ред културни универсалии: камък — Месия — слово.

Надявам се, че приведеният по-горе фолклорен материал убедително доказва, че в надслова „Камък падна от небето“ е залегнала мощна архаична символика, иманентна както на християнската, така и на фолклорната култура. Не е лишено от основание предположението, че това заглавие „резюмира“ идеята за низходежнието на *Месията-слово-камък* при грешните човеци. *Той* — *Месията* — е самата *епистолия*. Той е *Словото*, Той е небесното *послание-камък*. Той „*пада от небето*“, за да напомни, че неделята е ден свят, ден на сътворението Адамово и Евино, ден на Благовещението, на зачатието и въплъщението Христово, на кръщението му, както и на неговото възкресение; и пак в неделя ще бъде пришествието му, за да съди живи и мъртви. Той низхожда на земята, за да напомни за сeten път за гнева си.

¹¹ Сб. НУ, 12, с. 184, зап. 3.

¹² Polskie zagadki ludowe. Wybrał i opracował S. Fofasinski. Warszawa, 1975, р. 142, загадка № 601.

¹³ Polskie zagadki ludowe . . . , р. 145, загадка № 621. Използвам случая сърдечно да благодаря на колежката от Люблин М. Мазуркевич, която ми предостави въпросните текстове.

Подобен семантичен прочит на заглавието „Камък падна от небето“ е не само възможен; за мирянина, живеещ в съгласие със законите на класическия фолклорен етос, той е закономерен, логичен и очевиден. „Светата неделя“ е символичното средоточие на Едем и Голгота, а божественото послание за нея — поредното, „но последно“ напомняне, че грехопадението е свързано с изкупление. Така есхатологичният мотив се трансформира във фолклорна мотивация на нормите и забраните, свързани с времето за труд и почивка; така „писаното слово“ актуализира устното предание за „селско-вселенски“ ред, за изконните, иманентни нему категории „делник“ и „празник“. „Тачиш ли празника — значи тачиш Бога; погазваш ли празника — погазваш и Бога!“ — това е един от основните постулати на „нашата вяра хубава“. Това е формулата, в която фолклорният светоглед синтезира както ортодоксалния християнски канон и съпътстващите го, макар и противостоящи нему, апокрифни текстове, така и тяхната интерпретация от селяните-миряни, „простонародния“ им „прочит“, обозначен от изследователите с дискутирания и оспорван термин „фолклорно християнство“. Рецепцията на апокрифа „Епистолия за неделата“ от славяните и неговото десетвековно присъствие в тяхното културно пространство са прекрасна илюстрация на този процес, както и на спецификата на иманентните нему текстопораждащи механизми.

Неслучайно образът на „падналото от небето“ сакраментално послание — „бяло книже с черно слово“, е един от възловите в класическото фолклорно наследство на българина. Той е смислово-емоционалният център на тематичния кръг песни, повествуващи за крушението на царството на „дигноглавия Константин“ — греховния владетел, от когото Господ отвръща лицето си. Знакът за „снемането“ на божествената закрила и благословия от българската царница е тъкмо „падналото от небето“ писмо; донася го под крилото си „сиво пиле гълъбенце“ — а едва ли е нужно да напомняме, че в неговия облик християнинът съзира Божествената хипостаза; защото Св. Дух е „любовта Божия, на Отеца към Сина и на Сина към Отеца“¹⁴.

Струва ми се, че тематичният кръг песенни и наративни текстове за крушението на българската царница и за падането на Цариград е своеобразен фолклорен аналог на „Епистолия за неделата“. И в двата случая Божественото послание низхожда по чудодейен начин до грешните човеци; и в двата случая то е достъпно само на избрани праведници, и в двата случая вешае погибел като наказание за неразкаяни грехове. „Предреченият“ от „бялото книже с черно слово“ апокалипсис се отъждествява от фолклорната словесност с историческата катастрофа, сполетяла южното славянство през XIV в.; робството е възмездие за отхвърлянето на Божия ред и закон, то е събднатото чудо.

Същевременно текстологичният анализ на песните от тематичния кръг за падането на обречената „хубава Цариграда“ показва, че знамението за апокалиптичния погром над владенията на доскоро „честития цар“ е дадено тъкмо в ден „света Неделя“ — деня на изпълнения Господен гняв¹⁵.

В контекста на казаното по-горе е логично да се очаква, че апокрифната творба „Епистолия за неделата“, белязала с толкова мощно присъствие културната памет на българина, ще намери своите нови превъплъщения и като „печатано слово“. Водена от подобна догадка, реших да тръгна по сле-

¹⁴ Булгаков, С., прот. Православие. Очерки учения Православной церкви. М., 1991, с. 29.

¹⁵ Вж. напр. Памятники болгарского народного творчества. Собр. В. Качановский. СПб., 1982. Вып. I, зап. 175 и пр.

дите на това произведение в следосвобожденския ни печат. Okaza се, че в периода 1880—1944 г. то е претърпяло над петдесет издания¹⁶ под различни заглавия, най-често срещаните от които са „Писмо от Бога към християните“,

¹⁶ Сънят на Света Богородица, Мъките на грешните и Послание. Камък падна от небето. Търново, П. Иванов, печ. К. Тулецов, 1880; Писмо от Бога към християните и сън пресвятия Богородици. Варна, печ. Х. Х. Ралева, 1884; Свиток Богоматери или Молитва пресвятия Богородици. Самоков. Напечата се с иждивието на поп Михаил Попгеоргиев. Печатница старобългарска, 1884; Свиток и молитва пресвятия Богородици. С., печ. К. Кушлев, 1889; Свиток и Молитва към Пресветая Богородица. Сливен, Г. Александриев, печ. „Българско знаме“, Сънят на Св. Богородица, Мъките на грешните и Послание на Господа нашего Иисуса Христа, Камък падна от небето и Молитва към Пресвятия Богородица. С., книж. на Т. Кушлев, печ. Ник. Х. Йончев, 1891; С., печ. Г. Петров, 1893; С., печ. Г. Петров, 1895; С., печ. Димитър Б. Бързаков, 1895; Сънищата на Пресвятия Богородица. Мъките на грешните. Послание на Господа Нашего Иисуса Христа с 32 неблагополучни дни. Камък падна от небето. Снетието на Иисуса Христа от кръста. Пловдив, печ. Ив. К. Божинов, 1896; Сънят на Света Богородица. Мъката на грешните и Послание на Господа нашего Иисуса Христа. Свиток падна от небето. Тетевен, печ. Бр. М. Икимджиеви, 1898; Сънят на Света Богородица. Мъките на грешните и Послание на Господа нашего Иисуса Христа. Камък падна от небето. В. Търново, Цаню Николов, скоропеч. П. х. Панайотов, 1899; Силистра, печ. Д. Иванов, 1899; Силистра, Йордан Н. Слепия, печ. Д. Иванов, 1903; Станимака, книж. Г. А. Примов и Ив. Попангелов, 1903; Хасково, печ. А. Мазенов, 1908; Сънят на Св. Богородица. Мъките на грешните и послание на Господа нашего Иисуса Христа. С., Йордан Манев, печ. Фотинов, 1900; Сънят на Св. Богородици, Мъките на грешните и Камък падна от небето. Търново, Ц. Николов, печ. П. х. Панайотов, 1901; Сънят на Светая Богородици, Мъките на грешните. Послание на Господа Нашего Иисуса Христа, Камък падна от небето и Молитвите към пресвятия Богородица и архангела Михаила. Сливен, печ. „Българско знаме“, 1902; Пловдив, печ. „Труд“ на П. Беловеждов, 1908; Сънят на св. Богородица, Мъките на грешните и Послание Господа нашего Иисуса Христа, Камък падна от небето, Молитви към пресвятия Богородица, сутренни и вечерни и Чудесата на свети Сисой. С., Йордан Манев, печ. П. Калъчев, 1904; Сънят на св. Богородица, Мъките на грешните, Послание на Господа нашего Иисуса Христа, Камък падна от небето, Молитви и разговор на грешника със св. Богородица. Г. Оряховица, печ. „Росица“ на Симеон Минчев; 1904; Сънят на св. Богородица, Мъките на грешните и Послание на Господа нашего Иисуса Христа, Камък падна от небето. Сяр, Василка А. Николова. С., печ. Гавазов и Чомонев, 1904; Сънят на св. Богородица и мъките на грешните. Послание на Господа нашего Иисуса Христа. Камък падна от небето и Молитвите към пресвятия Богородица, сутринна и вечерня. Чудесата на св. Сисой и 12 петъка. В. Търново, Цани Николов, печ. П. х. Панайотов, 1904; В. Търново, печ. Н. М. Церовски, 1906; В. Търново, печ. Н. М. Церовски и сие, 1908; В. Търново, печ. Н. М. Церовски, 1912; В. Търново, печ. Н. М. Церовски, 1915; В. Търново, печ. Н. М. Церовски, 1916; В. Търново, печ. Брата Касабови, 1916; Сънищата на Пресвятия Богородица. Мъките на грешните. Камък падна от небето. Разговор на грешника със св. Богородица. Чудесата на св. Сисой. Разни молитви, които всеки християнин е длъжен да знае. 12-те забележителни петъци. Пловдив, книж. Брата Кравареви, печ. „Македония“, 1905; Сънят на св. Богородица, Мъките на грешните, Послание на Господа Нашего Иисуса Христа, Камък падна от небето, Молитви към пресвятия Богородица, сутренни и вечерни, Чудесата на св. Сисой и 12-те петъци. С., Тодор Иванов, печ. „Габрово“, 1905; Сънят на св. Богородица, Мъките на грешните, Послание за Господа Нашего Иисуса Христа, Камък падна от небето, Молитви към пресвятия Богородица, сутренна и вечерна, Чудесата на св. Сисой. Кюстендил, печ. „Изгрев“, 1906; Сънят на Св. Богородица, Мъките на грешните и Послание на Господа Нашего Иисуса Христа. Камък падна от небето и Молитва към пресвятия Богородица; сутренни вечерни. Чудесата на св. Сисой и 12-те петъци. Ст. Загора, Георги Х. Тодоров, печ. „Напредък“, 1908; Сънят на св. Богородица, Послание на Господа нашего Иисуса Христа, Камък падна от небето, Молитви и Мъките на грешниците. В. Търново, печ. Панайотов, 1908; Сънят на св. Богородица, живота на светицата. Послание към Господа нашего Иисуса Христа. Къмък падна от небето. Молитви към пресвятия Богородица; сутренни и вечерни, които всеки християнин е длъжен да знае. Чудесата на св. Сисой. 12-те забележителни петъци. Сливен, печ. „Труд“, 1908; Сънят на св. Богородица. Мъките на грешните. Послание към Господа нашего Иисуса Христа. Камък падна от небето. Молитви към пресвятия Богородица, сутренни и вечерни, които всеки християнин е длъжен да знае. Боговдъхновената жома Куртеза по случая откритото от нея аязмо в Борисовград. Пловдив, Д. Златанов; Сливен, 1908; Сънят на св. Богородица. Мъките на грешните. Чудесата на

„Послание на Господа нашего Иисуса Христа“, „Свиток падна от небето“, „Камък падна от небето“, „Божие чудо в Йерусалим“, „Писмо от Господа Ииеса Христа З. У. Е. К. Ч. У“ и пр. То е публикувано в обкръжението на такива „классически“ апокрифни текстове като „Сон Пресвятия Богородици“, „Разговор на грешника със св. Богородица“, „Свиток Богоматери“, „Свиток и молитва пресвятия Богородици“, „Мъките на грешните“ (в които съзиратем съвременните редакции на разпространения сред южните и източните славяни апокриф „Ходене на Богородица по мъките“, както и възможните „превъплъщения“ на „Откровение на св. Богородица за седемте гряха“), „Дванадесетте забележителни петъци“ (съвременна редакция на ползваща се с изключителна популярност сред южните и източните славяни апокриф „Сказание за дванадесетте петъка“) и пр. Показателно е, че издаването на подобен тип религиозна „народна книжнина“ се „спонсорира“ от самите мирияни, като след заглавието на брошурата се изписва и името на дарителя — напр. „напечата се с иждивението на . . .“; същевременно се отбелязва, че въпросната книга „напечата се за ползата на православните християне“. В подобен акт не е трудно да съзрем трансформация на акта на ктиторство то; *печатането* на имената на спомоществователите, заръчващи дадено „дущеспасително“ издание, е функционален еквивалент на *изписването* на имената на дарителите на черкви и манастири върху икони, стенописи и пр., целящо измолването на „здраве и благополучие за тях и цялата им челяд нико, присно и во веки веков“.

св. Сисой и неговата божествена сила. Молитвите към пресветая Богородица, сутренни и вечерни, които всеки християнин е длъжен да знае. Послание към Господа нашего Иисуса Христа. Камък падна от небето. (Не е отбелязано мястото на издаване и печатницата, както и спомоществователите — Ф. Б.), 1911; Сънят на пресв. Богородица, Мъките на грешните, Молитва към Господа нашего Иисуса Христа, 12 петъци, Послание на Господа нашего Иисуса Христа, Разговор на грешника със св. Богородица, Молитва сутринна и вечерна, Молитва на св. Василий Велики, Молитва на св. Архангел Михаила и др. разни. Житието на св. Антони Велики и душеполезни поучения. Житието на св. Димитрия Солунски и пр. Тръвна, Антон Димитров, 1913; Сънят на св. Богородица и Мъките на грешните. Послание на Господа нашего Иисуса Христа. Камък падна от небето. Молитва към св. Богородица сутрин и вечер и чудесата на св. Богородица. Търново, М. Кожухарова, печ. Х. Фъртунов, 1914; Сънят на св. Богородица и Мъките на грешните. Послание на Господа нашего Иисуса Христа, Камък падна от небето и Молитвите към пресвета Богородица сутрин и вечер. Чудесата на св. Сисой и 12 петъка. Русе, Григор Петров; С., печ. „Победа“, 1914; Сънят на св. Богородица, Мъките на грешните, Послание на Господа нашего Иисуса Христа. Камък падна от небето. Наредил Ив. Игнатов. Белоградчик, изд. ред. печ. Св. Каменов, 1924; Писмо от Господа Иисуса Христа ЗУЕКЧУ. С., печ. „Св. Иван Рилски“, 1933; Бургас, печ. „График“, 1934; Казанлък, Т. и Д. Мънкови, печ. „Гутенберг“, 1936; С., печ. „Св. Иван Рилски“, 1937; Плевен, Мотовчиев, 1939; Сънят на св. Богородица и Камък падна от небето. С., печ. „Св. Иван Рилски“, 1936; 1937; Сънищата на св. Богородица. Посланието на Иисуса Христа. Чудесата на свети Сисой и разни молитви. Варна, печ. Кънчо Николов, 1939; Сънищата на св. Богородица. Мъките на грешните. Послание на Господа Иисуса Христа. С., печ. Хр. Д. Стамболов, 1940; Сънищата на св. Богородица. Мъките на грешните. Посланието на Господа Иисуса Христа. Божие чудо в Йерусалим. Камък падна от небето и дванайсетте петъци. С., печ. „Нов живот“, 1942; и пр.

Любопитни превъплъщения на текста на апокрифа откриваме и в българската религиозна периодика между двете войни; показателни в това отношение са публикациите: „Българи! Покайте се, наказание!“ (в. „Утеша“, бр. 30 от 25 март 1929 г., с. 1), „Неделният ден. Законът и правилата за пазене неделния ден“ (в. „Утеша“, бр. 98 от 20 ноември 1934 г., с. 2), „Неделната и празнична почивка“ (в. „Утеша“, бр. 152 от 30 април 1939 г., с. 3) и др. Нещо повече — самият вестник „Утеша“ функционира като една от възможните „печатни“ хипостази на „Епистолия за неделия“ — в бр. 125 от 25 февруари 1937 г. е отправено предупреждението: „Вестник „Утеша“ да се пази чисто и никой да не го къса или пък употребява за уувиване или за друго нещо, защото е грешно!“ (с. 4), а две години по-късно в бр. 149 от 30 януари 1939 г. то е формулирано и аргументирано по следния показателен начин: „Утеша е слово Божие, затова да се пази от замърсяване и употребление за каквото и да било“ (с. 1).

Естествено е да се очаква, че в печатните издания на съвременните редакции на апокрифа „Епистолия за неделия“ ще настъпят и изменения в текста, но като цяло той съхранява своята изконна архитектоника и съдържа всички композиционни звена, иманентни на класическия апокрифен текст, а именно:

1) *съобщение за „небесния произход“ на посланието*; често пъти то е изведено като подзаглавие на книгата (напр. „Приказване за великото и страшно тайство, което стана в святото град Йерусалим, в храмът Сионски“, „Божие чудо в Йерусалим“ и пр.), или пък като нейно „мото“ („Божие видение, Божествено чудо“); още във въстъпителната част на текста се отбелязва, че Божественото послание е „камък, паднал от небето“ в святото пространство на „Сионския храм в Йерусалим“, или пък „се намери в свят град Йерусалим в селото Гетсимания отгоре на гробът на пресветая Богородица и приснодева Мария“; разгадано е при вмешателството на „негово преосвещенство Ерусалимския патриарх Йоански“ (вар.: „негово преосвещенство Патриарх Йоаникий“, „патриарх Ерусалимски Йоан“ и др.);

2) *съобщение за сакралното съдържание на посланието*; обикновено то изчертва „същинската част“ на „Писмото на Господа Иисуса Христа“, като се разгръща причината за Божия гняв и се напомня за забравения от християните закон за тачене на деня на „светата неделя и другите Господни празници“;

3) *съобщение за призованието на „истинския християнин“ да преписва и разпространява текста на „Божественото послание“*, като се пояснява съответната награда или пък наказанието за изпълнението или неизпълнението на това призвание.

Обикновено текстът приключва със стиховете:

На свещеното послание край!
Все що дума истина е знай!
И слава Вишнему воздай!

В някои варианти „дума“ се замества с „диша“, което е вероятен намек за „вечноживата“ същина на свитъка-послание като вместилище на Светия Дух:

На свята го послание край!
Все що диша истина е знай!
И славу Вишнему воздай!

В по-късните печатни издания на „Епистолия за неделия“ откриваме любопитни допълнения към класическата сюжетна схема, които демонстрират специфично преплитане на „Римския“ и „Йерусалимския“ вариант: Божественото послание е дадено ту „в маслиничната гора на Архангел Михаил“, ту почива върху гроба на Божията майка, ту следва митарствата на апостол Петър. В изданията от тридесетте години настъпне пък дори историческите събития по земите на православното славянство, свързани с избухването на „болярския революция в Русия“ и прочетени като „знамение за нов апокалипсис“, като възмездие за грехове пред Бога, са намерили достойно и многословно отражение. Тази своеобразна „приписка“ съдържа както намек за отколешното крушение на болярската царска семейства като наказание за неправедност, така и споменаване за аналогичната съдба на руския престол; но тъкмо защото болярите са получили с много страдания изкупление, ще им бъде даден Божият благослов да съхраняват и разпространяват „нине, присно и во веки веков“ словото Господне. Това е една от многото мотивировки

за по-сетнешното ръкописно разпространение или препечатване на текста на „Епистолия за неделята“ в България, както и за функционирането на отделните брошури или свитъци-преписи като амулет. Аргументацията на подобна функция е залегнала в самия текст на апокрифа, както и в по-сетнешните му „превъплъщения“: „Който го преписва и го носи с вера в себе си, куршум не ще го повреди, ни гръм, ни молния, ни огън, ни вода, ни звер, ни разбойник. Амин!“ В едно издание от 1900 г. дори се казва: „тази книга . . . е дадена на първосвещения патриарх Йоаникий, който я беше проводил на брата си Краля Йоана да му бъде на помощ против завистниците му“, друго пък — от 1934 г., допълва, че тя е спасила от мъченическа смърт „един от руските бежанци от армията на генерал Врангеля“, и пр.

Ръкописните „митарства“ на апокрифа „Епистолия за неделята“ имат и своята най-нова история. В руския ареал текстът се разпространява под формата на т. нар. „кругове писма“, „святые письма“; в полския — като „Laicuszek Świętego Antoniego“, в България пък — като „свето писмо“, „божие писмо“ и пр. Макар значително променен и трансформиран, текстът на тези ръкописни послания пази „паметта“ за изконното си родство с „Епистолия за неделята“. В Русия и България те обикновено започват с набор от енигматични знаци (намекващи за необикновения произход на текста); те могат да бъдат изписани на кирилица (напр. абревиатурата „З. У. Е. К. Ч. У“, която — макар да се състои от шест букви! — означава „петте Рани Господни“), на латиница или да се образува споена от вътрешен, неизрим за „грешните непосветени очи“, смисъл верига от букви на кирилица и латиница, римски и арабски цифри и други знаци: „V—18—1/16—54 на +их niwe kv 54 спуск“; „н+86—II—нух/ /1+БС (ОСК)—х“ и пр. Този енигматичен блок от знаци най-често функционира като въстъпителна формула (макар че може и да изчерпи текста на писмото или да означи края му). Следва съобщението за „митарствата на писмото“ — то е обиколило 999, 888, 666, 618, 444, 22 и пр. пъти света, като „пътешествието“ му е започнало от земя тайнствена и далечна — Филипините, Нова Англия, Холандия; в тази „обетована земя“ се пази и оригиналът му. Дават се множество примери за щастливата съдба на преписалите го 3, 9, 12, 22 и пр. пъти (в срок от 9, 12, 22, 96 дни или часове) мисионери, милионери и прости чиновници, както и за нещастието на онези, които са се отнесли към него с неверие и „са го игнорирали“. Така например според някои руски преписи успехът на Артур Конан Дойл се дължи тъкмо на това, че е застанал в началото на веригата на разпространение на подобно небесно послание; негов колега на свой ред се отнесъл с пренебрежение към акта на преписването и погинал. Отделните преписи на писмата¹⁷, кръжащи из пощенските кутии на Москва през последните пет години, ни правят съпричастни към нещастието на неизвестни люде отвъд океана (генерал Ричард, пастор Джуд и т. н.), прекъснали веригата на разпространение на небесното послание, както и на известни политически фигури с аналогична съдба: „в 1937 году письмо попало к маршалу Тухачевскому, который сжег его, а через 4 дня его арестовали, потом судили и расстреляли его же подчиненные“; „Хрущеву письмо подбросили на дачу в 1964 году, но его выбросил и через 4 дня его свергли его друзья по партии“. Не по-малко въздействуващи са и съобщенията за известни личности, които преписали в определения срок и разпростирили в нужното количество текста на чудодейното послание: „в 1907 году его полу-

чила и размножила крестьянка Крупова, а через 4 дня она откопала на своеом огороде клад с золотом и впоследствии она вышла замуж за князя Голицына, сейчас ее дочь — миллионерша, живет в США“; „а когда Ленин в 1917 году получил это письмо, попросил секретаршу размножить его и через несколько дней выиграл 20 тыс. долларов“; „в 1983 г. певица Алла Пугачева отправила 20 писем и через 4 дня неожиданно получила приглашение фирмы „ЮНАЙТЕД АРТИСТЕ“ и за 4 месяца получила на свой счет 2 млн. долларов“; в някои случаи, повествуващи за шанса на Алла Пугачова да стане супербогата естрадна звезда, фирмата е наречена просто „ЮНАЙТЕД СТЕЙС“. Обикновено изреждането на подробностите от живота на знаменитостите, докоснали се до „небесното писмо“, завършва с фразата: „Таких случаев много.“ Следва забраната за късането на писмата или промяната на текста, както и напомнянето: „Это — нить между вашим прошлым и будущим.“

Съпоставителният текстологичен анализ на руските и българските съвременни редакции на „Епистолия за неделята“ показва тяхната структурна близост, както и сходство в съдържанието. То може да бъде изчерпано както с кратък текст на молитва към „Исус Христос — сина Божий“ или към неговата Майка с препоръката да се изпрати преписът на 9, 12, 20 адреса „за ваше добро“, или пък да се превърне в обстоятелствен разказ за произхода на свещеното послание и резултатите от мъдрото или недалновидното докосване на миряните до него. Борави се с непознати, но впечатляващи имена на генерали и архитекти, лекари и бизнесмени; „милионерите“ стават „мисионери“ и обратно; паралелно с това се зачекват съдиби, превърнали се в емблемен знак за житейски успех или неуспех, като се търси опора за „достоверност“ в популярността на нашумяла фамилия. Така всяка личност сама за себе си „съпреживява“ докосването до сакралния небесен свитък; при това апокалипсисът застрашава не всеобщата съдба на всемира и човечеството, а космоса на конкретната личност, на „малкия човек“. Така превъплъщенията на „Епистолия за неделята“ ни помагат да съзрем и многоликите превъплъщения на инак познатия възгled за апокалипсис, както и за вселена. Защото тъкмо съхранението на вселенския ред, а това значи — на човека, е онзи идеен стожер на апокрифната творба „Епистолия за неделята“, който е гарантил нейното десетвековно присъствие в културната памет на православното славянство.

¹⁷ Използвам случая да благодаря сърдечно на колегата си от Москва Михаил Андреевич Мухлынин, който беше така любезен да ми предостави множество варианти на т. нар. „кругове писма“.